

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОСТІ У ФАХОВІЙ МОВІ СПІВРОБІТНИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТ

© Кучеренко О. Ф., 2012

Статтю присвячено проблемі нормативності термінів галузі цивільного захисту, запропоновано практичні рекомендації щодо унормування термінології галузі цивільного захисту.

Ключові слова: українська мова, термінологія, цивільний захист, нормативність термінів, нормативна назва

The article deals with the problem of normativity of civil protection terms. Of it offered practical advice on normalization of terminology in the sphere of civil protection.

Key words: Ukrainian language, terminology, civil protection, normative term

Поставлення проблеми. Загальнотеоретичні основи української наукової термінології розроблено багатьма дослідниками (В. Даниленко, А. Дьяков, Т. Кияк, В. Лейчик, Д. Лотте, Т. Панько, Е. Скороходько та ін.) [1–3]. Наукові праці вітчизняних та зарубіжних термінологів стали джерельною базою цієї розвідки. Лінгвістичний опис галузевих термінологічних систем, зокрема галузі цивільного захисту, який на нашу думку, забезпечує чітке загальне розуміння закономірностей мовної системи взагалі, сприяє створенню нормативної та уніфікованої терміносистеми зазначеної галузі людської діяльності. Нормативний аспект української термінології цивільного захисту об'єктом комплексного лінгвістичного дослідження не був, хоча означена терміносистема, як свідчать фахові джерела, описана та впорядкована недостатньо.

Метою пропонованої статті є лінгвістичний аналіз процесів унормування відповідної термінологічної лексики, який сприятиме модернізації та упорядкуванню цього фахового термінологічного фонду, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Галузева термінологія потребує упорядкування на рівні визначень термінологічних одиниць. У нормативних актах та стандартах до кожного терміна наводяться визначення українською мовою, які не можна змінити без відома відповідних організацій, що розробляють стандарт. Спроби відкоригувати деякі визначення термінів цивільного захисту мають, безсумнівно, вагомий підстави. Проте значна кількість термінів та тлумачень до них потребують серйозного редагування. Тлумачення терміна *об'єкти протипожежного захисту* у ДСТУ 2272: 2006: «*Живі істоти, майно, довкілля, які підлягають захисту від пожежної небезпеки*» [4, с. 12] доводить використання російської мовної системи (*подлежат защите*) при упорядкуванні зазначеного нормативного документа. У такому випадку українською тлумачення терміна *об'єкти протипожежного захисту* може, на нашу думку, виглядати так: «*Живі істоти, майно, довкілля, які потребують захисту від пожежної небезпеки*». Нормативності визначення поняття «горіння»: «*Екзотермічний процес, який охоплює окисно-відновні перетворення речовин і (або) матеріалів і характеризується наявністю летких продуктів і (або) світлового випромінювання*» [4, с. 2] також не досягнуто. Наведене визначення містить відповідно «*охоплює*», що можна відкоригувати: «*Екзотермічний процес, який характеризується окисно-відновними перетвореннями речовин і (або) матеріалів, наявністю летких продуктів і (або) світлового випромінювання*». Лінгвістична термінологічна норма української дефініції терміна *полум'я* також порушується внаслідок недосконалого перекладу: «*Вогонь, який складається з аерозольних і (або) газоподібних речовин, що випромінюють світло*» [4, с. 3], що теж зумовлено російською унормованою «*состоят из чего*». Українська

мовна система за нормативне має **«містить що»**: *«Вогонь, який містить аерозольні й (або) газо-подібні речовини, що випромінюють світло»*.

У багатьох сучасних нормативних актах можна спостерігати: а) Неправильне вживання прийменникових конструкцій. Наприклад, *«Вогнезахисне поверхнєве оброблення матеріалів. Оброблення поверхні матеріалу для зменшення його здатності до горіння та поширення полум'я по його поверхні під час горіння»*. Ужито **«по його поверхні»** замість **«поверхнею»**. б) Нагромодження підрядних речень з повторюваними сполучниками. Наприклад, *«Втрата теплоізолювальної здатності. Вид граничного стану конструкції за вогнестійкістю, що характеризується підвищенням температури на поверхні, що не обігрівається, до встановлених граничних значень»*. Пропонуємо таке коригування: *«Вид граничного стану конструкції за вогнестійкістю, що схарактеризоване підвищенням t незігрітої до встановлених граничних значень поверхні»*. в) Уживання слів-покручів, російських синтаксичних конструкцій. Наприклад, *«Втрата цілісності. Вид граничного стану конструкції за вогнестійкістю, що характеризується утворенням в конструкціях наскрізних тріщин або наскрізних отворів, через які **проникають** продукти горіння або полум'я»*. Замість **проникають** необхідно вжити **проходять**.

Головним завданням поняттєвої нормалізації є передача фахових знань. Аналіз українських стандартів показує, що термінологічне унормування термінів галузі цивільного захисту перебуває в процесі становлення. Незавершеність формування досліджуваної терміносистеми вбачаємо в наявності термінів-синонімів у технічних стандартах та нормативних актах. Наприклад, ДСТУ 2272: 2006, що встановлює терміни та визначення наскрізних понять пожежної безпеки, містить в основних положеннях указівки, які обґрунтовують використання синонімічних пар: *«Цей стандарт установлює один застандартизований термін для кожного поняття. Для деяких термінів застандартизовано терміни-синоніми»* [4, с. 2]. Як синонімічні в нормативних документах зустрічаємо такі пари: *шлак/ жужіль; полум'я/ вогонь; вогнестійкість конструкції/ вогнетривкість конструкції; пожежна навантага/ пожежне навантаження* тощо. Рекомендації щодо вживання синонімічних термінів свідчать про динамічні та зовсім неупорядковані процеси розвитку термінологічної системи, бо містять чітку інформацію про умови застосування певного терміна із двох синонімічних: *«Проте, використовуючи застандартизовані терміни, у межах одного документа слід уживати лише один із термінів-синонімів. Позначка в круглих дужках світлим шрифтом «(Нр у нових НД)» біля терміна-синоніма означає, що цей термін використано в чинних нормативних документах, і тому його можна застосовувати в звітній документації, розроблюваній на виконання цих нормативних документів, доки ці документи чинні. Але цей термін не можна застосовувати, розробляючи новий нормативний документ. Цей термін також потрібно замінювати в чинних нормативних документах під час їх перегляду чи перевидання на застандартизований синонім без позначки»* [4, с. 2] (виокремлення наше О. К.). Наводимо деякі приклади синонімічних лексичних відносин: *вогнезахисний покрив/ вогнезахисне покриття (Нр у нових НД); протипожежна техніка/ пожежна техніка (Нр у нових НД); пожежна навантага/ пожежне навантаження (Нр у нових НД); питома пожежна навантага/ питоме пожежне навантаження (Нр у нових НД)* та ін.

Деякі з них мають, на нашу думку, підстави для синонімії, якщо взяти до уваги контекстуальні визначення термінів у ДСТУ. Наприклад, терміносполучення *вогнестійкість конструкції/ вогнетривкість конструкції*. Реєстрові терміни в них складні терміносполуки: одна складова частина *вогн-*, інші складові частини – кореневі морфи *стійк-*, *тривк-*. Проте розбіжності в лексичних значеннях термінів *вогнестійкість* та *вогнетривкість* у складі терміносполучень явні. Обидва терміни зафіксовано в термінологічних словниках. Загальномовні словники також мають спеціальні позначки. Поряд із *вогнестійкість* «Словник української мови» подає: *«спец. Властивість за значенням вогнестійкий»*, *«Вогнестійкий, -а, -е. спец. Який не піддається дії вогню, здатний витримати високу температуру»* [5, т. 1, с. 714] й відповідно *вогнетривкість*: *«Властивість за значенням вогнетривкий. Вогнетривкий, -а, -е. техн. здатний витримати дію високої температури, не загоряючись і не змінюючи своєї форми та стану; неплавкий»* [5, т. 1, с. 714]. Визначення термінів у нормативних документах сфери цивільного захисту актуалізує передовсім здатність

опору дії вогню і, як наслідок, можливість тримати високу температуру: «*вогнестійкість конструкції/вогнетривкість конструкції. Здатність конструкції зберігати несівні та (або) огорожувальні функції в умовах пожежі*». Спостерігаємо етапність становлення лексичної термінологічної норми. Спочатку терміни з'являються в словниках, а потім поступово переходять до технічних стандартів, закріплюючи певні лексичні значення.

У складі досліджуваної терміносистеми виявляють тенденцію до синонімії терміноодиниці *вогнезахистне покриття/вонезахисний покрив*. Так, зазначений уже ДСТУ 2272:2006 наводить термін *вогнезахистне покриття* й синонімічний термін *вогнезахисний покрив*: «*вогнезахисний покрив; вогнезахистне покриття (Нр у нових НД). Шар вогнезахисної речовини, утворений на поверхні матеріалу, конструкції, виробу, що підлягає вогнезахисту*» [4, с. 11]. «Російсько-український словник наукової термінології» не припускає синонімії наведених термінів. Містить тільки лексему *покриття* з позначками матем., фіз., техн. [6, с. 514]. Терміноелемент *покрив* має узагальненішу, ніж *покриття* семантику. Для нього не обов'язкова сема «*покривання поверхні з певною метою*». *Вогнезахисний* указує на призначення покриття верхнього шару поверхні – захист від вогню, тобто нівелює різницю між *покрив* та *покриття*.

Наступна пара синонімів *втрата тримкості / втрата несівної здатності* зафіксована лише в стандартах. Словники поки що не відбивають динамічних процесів становлення термінологічної норми. Вони не реєструють терміна *тримкість* на позначення властивості за значенням дієслова *тримати* або подають (наприклад, «Словник української мови» [5, т. V, с. 392], «Російсько-український словник наукової термінології» [6, с. 386]) скалькований з російської терміносистеми *несучий*. Українські словники перекладають російське *спец. несущий, несущая конструкция – несучий, несуча конструкция*. В усному та писемному фаховому мовленні зафіксовано *несівна конструкция* (Наприклад, *У Луцьку руйнування житлового будинка спричинене аварійним станом несівної конструкції*). Проте українське *нести* не має значення «*бути опором*». Тому «Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з охорони праці, технічного нагляду, безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки» пропонує *тримальну властивість*, а не *несучу властивість та несівну властивість* (хоча *властивість – рос. свойство*). У новому визначенні збережено тавтологію, не зафіксовано в словниках термін *тримальний*. Він, безсумнівно, не може влаштувати фахівців. Можливо, *опірний (опірна конструкция)* більш точно відбиває аналізоване поняття. У такому випадку тлумачення терміна *вогнестійкість* може, на нашу думку, виглядати так: «*Здатність чинити опір поширенню вогню завдяки опірній властивості конструкції, попередженню виникнення наскрізних отворів або прогріванню до критичних температур*».

До процесів термінологічної нормативності залучаються рідковживані лексичні одиниці. Наприклад, *навантага* в терміносполученні *пожежна навантага* подане як синонімічне до *навантаження / пожежне навантаження*, хоча *навантага* має позначку «рідко». Обсяг поняття названих головних компонентів терміносполучень різний у загальних словниках та стандартах. Наприклад, «*Навантаження, -я. с. 5. спец. Сукупність сил, що діють на яку-небудь тіло (споруду, механізм, деталь машини та ін.)*» [5, т. V, с. 25] та «*пожежна навантага/ пожежне навантаження (Нр у нових НД). Кількість теплоти, що може виділитися в разі повного згоряння всіх горючих матеріалів, які є у приміщенні або іншому просторі, включно з покривами стін, перегородок, підлоги та стель*» [4, с. 12]. Актуалізації в разі пожежі для цих терміноодиниць набувають дії теплових сил, а не взагалі дії певної кількості сил.

Огнепреграждающее устройство часто має у фаховому спілкуванні український відповідник *вогнеперешкоджаючий пристрій*. Зважаючи на те, що для української мови дієприкметникові активні форми не типові, російський активний дієприкметник, який представлений у фаховому мовленні галузі цивільного захисту прикметником (*вогнеперешкоджальний пристрій*), постає природним: «*Вогнеперешкоджальний пристрій. Пристрій, якому притаманна вогнеперешкоджальна здатність*» [4, с. 12]. У тлумаченні наведеного терміна наявна тавтологія, якої необхідно уникати. У термінах слід, безперечно, розмежовувати сему інструментальності, яка є властивістю дієприкметників, та прикметникову сему як інструмент у руках людини. Українською мовою тлумачення до цього терміна може виглядати: «*Пристрій, що перешкоджає поширенню вогню*».

Висновки. Викладені вище моменти переконливо свідчать про напрямки термінологічної нормативності: поняттєва, лінгвістична та визначення термінів. Особливості міжмовної інтерференції обов'язково повинна враховувати лінгвістична стандартизація.

У подальшому лінгвістичному опрацюванні термінів досліджуваної галузі з метою видання нового термінологічного словника вбачаємо перспективу наших досліджень.

1. Д'яков А. *Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти* / А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько. – К. : Вид-во Дім «КМ Academia», 2000. – 218 с. 2. Лотте Д. С. *Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов* / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 149 с. 3. Панько Т. І. *Від терміна до систем : Становлення марксистсько-ленінської політ-економічної термінології у східнослов'янських мовах* / Т. І. Панько – Л. : Вища шк., 1979. – 148 с. 4. ДСТУ 2272:2006. *Пожежна безпека терміни та визначення основних понять*. 5. *Словник української мови: [в 11 тт]*. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11. 6. *Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос* / [В. В. Гейченко, В. М. Завірюхіна, О. О. Зеленюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 1998. – 888 с. 7. *Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з охорони праці, технічного нагляду, безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки*. – Х. : Фоліо, 1998. – 536 с.

УДК 811.161.2'373.46:615.015.32

Тетяна Луковенко

Слов'янський державний педагогічний університет

ЯВИЩЕ ПАРОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ГОМЕОПАТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Луковенко Т. О., 2012

У статті розглянуто особливості вияву паронімії в українській гомеопатичній термінології. Визначено шляхи творення термінів-паронімів та проаналізовано способи розрізнення значень зазначених термінологічних одиниць. Досліджено пароніми субмови гомеопатії з погляду походження.

Ключові слова: українська мова, гомеопатична термінологія, паронімія, термін-паронім, максимальний паронім, мінімальний паронім, паронімічна пара, паронімічний ряд.

This article devotes to the studying of the peculiarity of the manifestation of the Ukrainian homeopathic terminology. Ways of the formation of terms-paronyms are determined and methods of distinction of the meanings of mentioned terminological units. Paronyms of sublanguage of homeopathy are examined.

Keywords: Ukrainian language, homeopathic terminology, paronymy, term-paronym, maximum paronym, minimum paronym, paronymical pair, paronymical row.

Термінологія є органічним складником лексичної системи мови. Національна наукова мова й термінологія сприяють входженню будь-якої держави в глобальний інформаційний та інтелектуальний простори. Цим пояснюється зростання уваги до термінологічних проблем ХХ – початку ХХІ ст. і поява значної кількості праць, присвячених загальним питанням термінології (В. П. Даниленко, І. І. Ковалик, Д. С. Лотте, В. М. Русанівський, О. В. Суперанська та ін.) та дослідженню окремих галузевих терміносистем (І. М. Кочан, Н. В. Місник, Н. І. Овчаренко, Р. І. Стецюк, Н. А. Цимбал, Н. О. Яценко та ін.).